:orische
'an Bergen 57

IJzertijd
'eppels
..... 62

gusanus 69

r Valk
..... 72

rden
..... 80

rden 82

..... 82

..... 85

..... 95

..... 98

..... 99

..... 100

chede-Elferink-
3, 1992.

Stropers op de kust. Een prehistorische walvisstranding bij het Zeegat van Bergen

T. de Ridder

Inleiding

Bij het keren van grond in de Bergermeer (afb. 1) vond een kraandrijver een tweetal grote ribben van een walvis en schonk ze aan de Archeologische Werkgroep Heiloo. Hij vond ze in het zand op een diepte van 6.5 meter onder NAP. Op de beenderen waren duidelijke slachtsporen zichtbaar. De geologische omstandigheden doen vermoeden dat de walvis gestrand moet zijn grofweg tussen 4400 en 3300 BP. De vondst kan daarom als bijzonder worden aangemerkt, daar er nauwelijks iets over bewoning uit deze periode in het kustgebied bekend is.

De ribben

Van de botten is een aantal foto's genomen (afb. 2 t/m 4). Op de ribben is een aantal beschadigingen zichtbaar, die veroorzaakt zijn

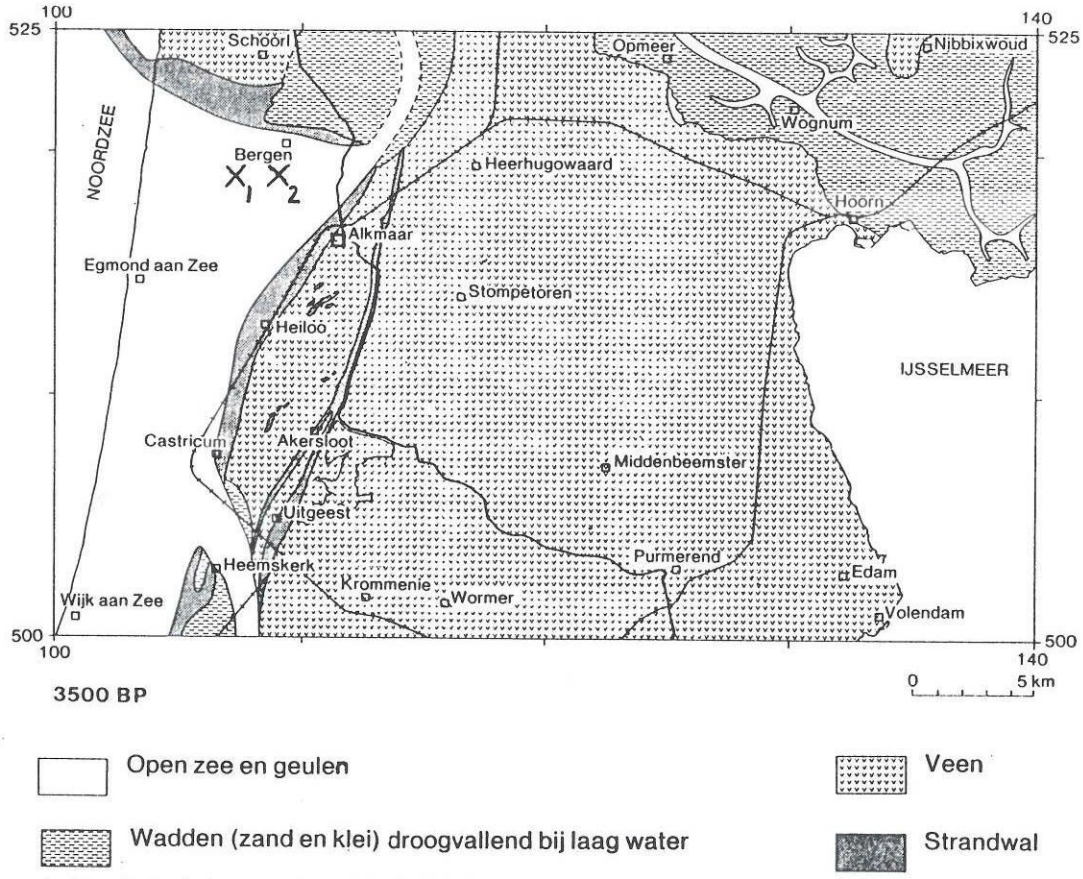

1. Situatie in de kuststreek rond 3500 BP. De positie van de vindplaatsen is aangeduid met kruisjes. Nummer 1 verwijst naar de vindplaats van de twee ribben met slachtsporen. Nummer 2 verwijst naar de vindplaats van de walvisrib zonder slachtsporen. (Kaart uit Westerhoff e.a. 1987, p. 127).

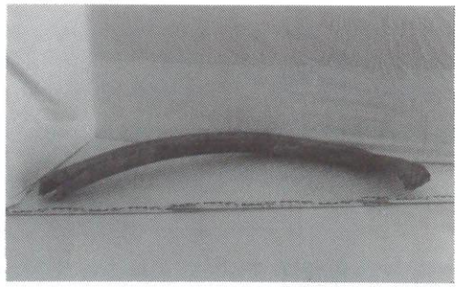

2. Eén van de twee walvisribben met slachtsporen. De totale lengte is vermoedelijk bijna twee keer zo groot geweest (meer dan twee meter). Foto's: Archeologische Werkgroep Heiloo.

door de happer van de kraan. Deze beschadigingen laten zich echter duidelijk onderscheiden van de slachtsporen. De recente beschadigingen steken namelijk duidelijk lichter af tegen het bruine bot. De krassen bevinden zich bovendien onregelmatig aan het oppervlak en ze zijn vrij van zandkorrels. Daarentegen vertonen de slachtsporen dezelfde kleur als het onbeschadigde bot. De sporen zijn duidelijk ingesneden en zijn opgevuld met zandkorrels. Het staat dus vast dat we met echte slachtsporen te maken hebben en niet met recente beschadigingen. De sneden in het bot zijn zo dun, dat het vermoeden ontstaat dat de stropers een metalen voorwerp hebben gebruikt. Deze veronderstelling zal echter nog verder onderzocht moeten worden. De botten zijn ter determinatie naar het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden geweest. Een wandeling met de heer Smeenk door de collectie van het museum leverde in eerste instantie geen vergelijkbaar materiaal op. De botten leken nog het meest op die van een potvis. In verband met een tentoonstelling in Heiloo moesten de botten helaas weer vroegtijdig teruggehaald worden, zodat de juiste walvissoort nog niet is vastgesteld.

Vondstomstandigheden

Aan het begin van 1992 werd in de Bergermeer grond gekeerd (coördinaten 519.04/107.27). Bij grondkeren wordt zand van ongeveer zes meter diepte omhoog gebracht. De grond wordt letterlijk gekeerd: wat boven lag komt onder en andersom. Het zand dat dan aan het oppervlak komt te liggen, is geschikt voor bollenteelt. Het keren van grond vindt vooral plaats in de komgebieden tussen de strandwallen, waar het zand bedekt is met klei en/of veen. Op de strandwal hoeft de grond niet gekeerd te worden, daar het zand al aan het oppervlak ligt. Toch wordt ook daar de grond steeds vaker gekeerd, om zo „schoon'' strandzand te verkrijgen. Bij het grondkeren gaat het bodemarchief geheel verloren. Hoe vaak er archeologische objecten worden aangetroffen, weten we niet. Ze worden zelden gemeld. Daarom zijn we zeer blij met de vondstmelding van de twee ribben, omdat wij iets meer te weten zijn gekomen over de prehistorische mens in de kuststreek.

Volgens de vinder, Jan Sombroek, zijn de ribben gevonden in het zand, op een diepte van 5.5 meter onder het maaiveld. Het grondoppervlak ligt daar ongeveer één meter onder NAP, dus moeten de botten circa zeseneenhalve meter onder NAP hebben gelegen. De vinder kon ons niet vertellen of er nog meer botten aanwezig waren. Het heeft nauwelijks zin om daarnaar te gaan zoeken, daar bij het graven het zand op deze diepte sterk vermengd is met water en er zodoende drijfzand ontstaat, waardoor verder zoeken onmogelijk wordt. We weten daarom niet zeker of er een heel walvisgeraamte heeft gelegen. De mogelijkheid bestaat dat prehistorische mensen de twee botten van elders hebben meegenomen. Dit is echter niet waarschijnlijk, zoals hieronder duidelijk gemaakt zal worden. Bovendien zal het voor de vaststelling van de ouderdom van de botten niet veel uitmaken.

3. Op de foto is duidelijk te zien dat de rib plotseling in een recht vlak eindigt. Dit duidt op het afhakken van het bot door stropers.

Aan de beenderen zat nog enig zand vast met wat kleine schelpresten. Het gaat hier om zoutwaterschelpen. De botten waren dus bedekt met een mariene afzetting. Ook werden vlak bij de botten enkele verspoelde veenblokken en een stuk hout aangetroffen.

Het beeld dat we hieruit krijgen: een walvis die aan de kust is aangespoeld. Waarna mensen het dode beest hebben gestroopt. Waarschijnlijk vormde de gestrande walvis een goede voedselbron, mogelijk werden ook de botten gebruikt als grondstof. Daar de ribben 6,5 m onder NAP lagen, de geschatte ouderdom tussen circa 4400 en 3300 BP ligt (zie hieronder) en het toenmalige zeeniveau tussen -3,5 en -2,5 m NAP lag, moeten de botten van het strand in een geul zijn aangespoeld.

Geologie

Om iets over de ouderdom van de ribben te kunnen zeggen, moeten we naar de kustontwikkeling kijken.

De meest oostelijke strandwal van Uitgeest-Akersloot ontstaat rond 4800 BP. Omstreeks 4400 BP is de kustlijn tussen Alkmaar en Uitgeest bijna gesloten[1].

Rond 6000 BP zijn er al aanwijzingen voor een zeegat bij Bergen en Alkmaar. De eerste fase van het zeegat bestond uit een diepe ZW-NO gerichte geul, die 5 tot 8 km breed was, met aan weerszijden ondiepe platen[2]. Na 4400 BP nam de komberging (is de hoeveelheid in- en uitstromend getijdewater) snel af, waardoor in het zeegat klei (Klei van Bergen) werd afgezet tussen -30 en -20 m NAP. De afzetting van klei gecombineerd met de uitbouw van de kust vanuit het zuiden (strandwal van Heiloo) en het noorden (haakwal van Bergen) hadden een verkleining van het zeegat tot gevolg. Er bleef een smal zeegat van ongeveer 1,5 km bestaan, dat tot 3300 BP bleef functioneren. Het zeegat moet rond 3300 BP gesloten zijn geraakt, wat blijkt uit het dichtslibben van de

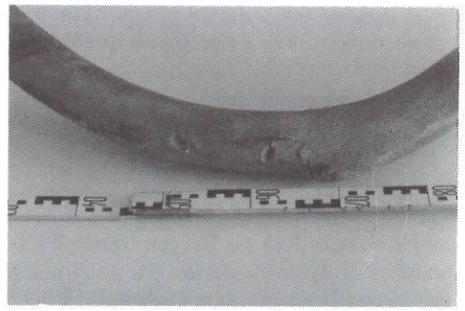

4. Op de foto zijn enkele kleinere slachtsporen zichtbaar. Deze zijn ontstaan bij het ontvlezen van het bot.

Waddenzee achter het zeegat (West-Friesland)[3].

De ribben lagen op een diepte van -6,5 m NAP (in de geul) het dichtst bij de haakwal van Bergen. Daar de jongste datering van de Klei van Bergen 4160 BP is, zullen de ribben jonger zijn. De jongst gedateerde stranden bij Alkmaar (Van de Veldeweg) hebben een ouderdom van 3560 BP en bij Bergen (Guurtjeslaan) van 3340 BP. Dit laatste fossiele strand ligt het dichtst bij de vindplaats. De botten zullen daarom ouder zijn dan 3340 BP. Waarschijnlijk dateren de ribben uit de nadagen van het zeegat (dus tussen 3500 en 3300 BP)[4].

De kustuitbouw naar het westen blijft doorgaan tot aan het einde van de IJzertijd. De kustlijn lag rond het begin van de jaartelling ten westen van de huidige zeereep[5]. Na de Romeinse tijd werd de kust steeds verder teruggeslagen, met name rond de 12e eeuw, als de Jonge Duinen gevormd worden. Deze latere kustvormen hebben vrijwel zeker niets te maken met de gevonden walvisribben.

Het oude zeegat tussen Bergen en Alkmaar bleef wel een lage plek in het landschap; daar kwamen in de 12e eeuw kleidekken te liggen door overstromingen en zo ontwikkelden zich het Egmondermeer en het Bergermeer.

Enige meters van de vindplaats ligt nog een sloot, die reeds in de Middeleeuwen bestond[6]. Deze liep in de 14e eeuw nog een

stukje door in het duinlandschap. Mogelijk kan deze sloot het restant zijn van één van de geulen (ten tijde dat het zeegat nog functioneerde), die later door duinvorming verzand is geraakt. Dit laatste is echter nog zeer hypothetisch.

Walvisstrandingen

De walvisstranding bij Bergen tussen 3500 staat niet op zichzelf. In de Wieringermeer zijn de restanten gevonden van twee grijze walvissen. Deze walvissen zijn daar in de Bronstijd gestrand. Op de schedels bevonden zich duidelijk slachtsporen. Waarschijnlijk werden de hersenen gegeten. De grijze walvis komt nu alleen nog voor in het noordelijke gedeelte van de Stille Oceaan[7].

De tentoonstelling „Vijf eeuwen potvisstrandingen aan de Nederlandse kust'' vertoonde illustraties van ruim vijftig potvisstrandingen vanaf de 16e eeuw. Dit geeft wel aan dat een walvisstranding wel bijzonder was, maar niet uniek.

Dergelijke strandingen mochten zich verheugen in een grote belangstelling van de bevolking. In de prehistorie zal dat niet anders zijn geweest. De gestrande walvissen vormden immers een makkelijke bron van voedsel en grondstoffen.

Zo werd tussen het afval van een Vlaardingen-woonplaats te Voorschoten een tand van een potwalvis gevonden[8]. In een oude kreek uit de Bronstijd in Alkmaar werd een ruggewervel van een walvis gevonden[9].

De bewijzen zijn schaars, maar ze zijn duidelijk genoeg. In de prehistorie werden de gestrande walvissen gestroopt. Het is echter niet mogelijk te bepalen vanwaar „onze'' stropers kwamen. Waren het bewoners van de haakwal van Bergen of de strandwal Limmen-Heiloo-Alkmaar? Of kwamen zij uit West-Friesland?

Bewoning

In West-Friesland zijn veel vondsten gedaan van bewoning in het Laat-Neolithicum en de Vroege Bronstijd. Aanwijzingen voor bewoning in het kustgebied in de Bronstijd zijn nog tamelijk schaars. De oudste vondst op de strandwal van Limmen-Heiloo-Alkmaar betreft een bijlfragment dat te Limmen is gevonden. Dit wordt ongeveer op 1700 voor Chr. gedateerd[10]. In Alkmaar zijn een bewerkt stuk hertegewei en een fragment van een roeispaan gevonden. Deze dateren van ongeveer 1500 voor Chr. Het „beroemde'' sikkeldepot van omstreeks 1700 voor Chr. te Heiloo kan in dit verband niet onvermeld blijven. Dit is maar een klein aantal voorbeelden die getuigen van de aanwezigheid van de mens in de kuststreek.

Aanwijzingen dat de mensen ook daadwerkelijk in deze periode (Bronstijd) op de strandwal hebben geleefd, zijn er (nog) niet. De mensen die de gestrande walvis hebben gestroopt, hoeven daarom niet afkomstig te zijn van de strandwal Limmen-Heiloo-Alkmaar. Misschien waren het mensen uit het Westfriese gebied, die op zoek waren naar voedsel.

Nawoord

Tijdens het schrijven van dit artikel werd een derde walvisrib gevonden, door dezelfde kraandrijver. Dit bot vond hij in de Bergermeer op de coördinaten 518.92/109.28 (afb. 1). Het bevond zich ongeveer drie meter onder NAP. Het bot was donkerder verkleurd, doordat het omringende sediment veel humus bevatte. Slachtsporen ontbraken geheel op deze rib.

Conclusie

Ongeveer 3500 jaar geleden moet even ten noordwesten van Heiloo een walvis zijn aangespoeld. De vele slachtsporen op de twee ribben wijzen erop dat het dier gestroopt is. De stropers kunnen afkomstig zijn geweest van de strandwal of elders.

Dankwoord

Ik ben de kraandrijver, J. Sombroek, zeer dankbaar dat hij zo attent is geweest om de botten bij de Archeologische Werkgroep van Heiloo te melden. De heer Smeenk ben ik erkentelijk voor de tijd die hij heeft genomen om de botten te determineren. De heer Th. B. Roep heeft een aantal wijzigingen in het artikel voorgesteld, waardoor het geologische verhaal correcter is en daardoor de datering van de ribben beter bepaald kon worden. Ik dank hem hiervoor hartelijk.

Noten

1 Westerhoff et al. 1987.
2 Roep 1991.
3 Roep 1991.
4 Het determineren van de ouderdom van de botten wordt natuurlijk het beste gedaan met de C14-methode. Deze methode is echter te duur voor onze werkgroep.
5 Westerhoff et al. 1987.
6 Archeologische kaart van Nederland 1 : 100.000 rond 1350 A.D.
7 Van der Heide 1979.
8 Louwe Kooijmans 1985, p. 53.
9 Clason 1987, p. 45.
10 Roep et al. 1979, p. 27.

Literatuur

Clason, A. T., 1978. Dieren in prehistorisch Alkmaar. In: E. H. P. Cordfunke. *Alkmaar in prehistorie en middeleeuwen.* Zutphen (Alkmaarse historische reeks II), 43-46.

Heide, G. D. van der, 1979. Walvisvaart. Historie en onafwendbaar einde. *Natuur en Techniek* 3, 140-163.

Louwe Kooijmans, L. P., 1985. *Sporen in het land. De Nederlandse delta in de prehistorie.* Amsterdam.

Roep, Th. B., D. B. Beets en J. de Jong, 1979. Het zeegat tussen Alkmaar en Bergen van ca. 1900 tot 1300 voor Chr. In: *Kennemer contouren.* Zutphen (Alkmaarse historische reeks III), 9-36.

Roep, Th. B., L. van der Valk en D. J. Beets, 1991. Strandwallen en zeegaten langs de Hollandse kust. *Grondboor & Hamer* 5/6, 115-124.

Westerhoff, W. E., W. de Gans en E. F. J. de Mulder, 1987. *Toelichting bij de geologische kaart van Nederland 1 : 50.000. Blad Alkmaar West (19W) en blad Alkmaar Oost (190).* Haarlem.

Geestakker 50
1852 EX Heiloo